

Περιεχόμενα

<i>Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση</i>	9
<i>Προλεγόμενα</i>	15
<i>Ευχαριστίες</i>	19

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κριτικός αναστοχασμός στη διδασκαλία και τη μάθηση στην προσχολική ηλικία	23
--	----

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Μοντέλα μαθητή/μαθήτριας

1. Σκέψεις σχετικά με τον μαθητή/τη μαθήτρια	33
2. Μοντέλα μαθητή/μαθήτριας: Συμμόρφωση με τη φύση, συμμόρφωση με τον πολιτισμό	41
3. Μοντέλα μαθητή/μαθήτριας: Αναμόρφωση μέσω της αλληλεπίδρασης της φύσης και του πολιτισμού	81
4. Μοντέλα μαθητή/μαθήτριας: Μετασχηματισμός του πολιτισμού και της φύσης	125
5. Μοντέλα μαθητή/μαθήτριας: Κριτικός αναστοχασμός	159

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Θέσεις για το πρόγραμμα σπουδών προσχολικής ηλικίας

6. Σκέψεις σχετικά με το πρόγραμμα σπουδών προσχολικής ηλικίας	185
---	-----

7.	Οι θέσεις ενός προγράμματος σπουδών που επιδιώκει τη συμμόρφωση στην κοινωνία	197
8.	Οι θέσεις ενός προγράμματος σπουδών που επιδιώκει την αναμόρφωση της κοινωνίας	245
9.	Οι θέσεις ενός προγράμματος σπουδών που επιδιώκει τον μετασχηματισμό της κοινωνίας	285
10.	Θέσεις του προγράμματος σπουδών: Κριτικός αναστοχασμός	331

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Παιδαγωγικό πλαίσιο του προγράμματος σπουδών

11.	Στοχασμοί σχετικά με το παιδαγωγικό πλαίσιο	379
12.	Παιδαγωγικό πλαίσιο του προγράμματος σπουδών: Γονείς και κοινότητες	391
13.	Παιδαγωγικό πλαίσιο του προγράμματος σπουδών: Η εξέλιξη των επαγγελματιών προσχολικής ηλικίας	433
14.	Παιδαγωγικό πλαίσιο του προγράμματος σπουδών: Κριτικός αναστοχασμός	463
	<i>Βιβλιογραφία</i>	491

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Μετασχηματιστική αγωγή και εκπαίδευση για την κοινωνική βιωσιμότητα

Η ραγδαία κλιματική αλλαγή των ημερών μάς προβληματίζει, καθώς καταδεικνύει ότι ο πολιτισμός που δημιουργεί η νοήμων ζωή μπορεί να φτάσει σε ένα σημείο καμπής, όπου θα καταστρέψει όσα με πολύ κόπο έχει κατακτήσει. Την εποχή που η τεχνολογία εξελίσσεται όλο και πιο γρήγορα, διευρύνοντας, θεωρητικά, τις δυνατότητες βελτίωσης και επιμήκυνσης του προσδόκιμου ζωής, συγχρόνως φαίνεται ότι πλησιάζουμε όλο και περισσότερο την καταστροφή και τον αφανισμό μας. Η πρόοδος στον χώρο των επιστημών και της τεχνολογίας αξιοποιείται μόνο από ένα μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού, αυτό με την οικονομική ευρωστία. Συχνά η τεχνολογία χρησιμοποιείται για πολεμικούς σκοπούς και ακόμα πιο συχνά η χρήση της καθίσταται ιδιαίτερα επιβαρυντική για το περιβάλλον. Ο τρόπος με τον οποίο μοιράζεται ο πλούτος δημιουργεί σχέσεις εξάρτησης και επιβολής, ενώ ο τρόπος με τον οποίο χτίζουμε τις σχέσεις μας με τον κόσμο χαρακτηρίζεται από ανισότητες και αδικίες. Συχνά ο άνθρωπος δείχνει αδυναμία να σκεφτεί το συλλογικό μέλλον και να αντιληφθεί ότι, ως μέλος, μπορεί να συνεισφέρει στην ποιότητα ζωής του συνόλου. Τα προβλήματα που δημιουργούνται επιβαρύνουν ιδιαιτέρως την ευπαθή ομάδα των παιδιών. Η Γενική Διευθύντρια της Unicef Henrietta Fore (Fore 2019) επισημαίνει τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά του πλανήτη σήμερα, στα οποία, μεταξύ άλλων, συμπεριλαμβάνονται η έλλειψη καθαρού νερού, η ζωή σε μολυσμένο περιβάλλον, η ζωή σε περιβάλλοντα με διαμάχες, πόλεμο και υλικές καταστροφές, η φτώχεια, η μετανάστευση, η προσφυγιά, ο εκτοπισμός, η εκμετάλλευση, η κακοποίηση, η κοινωνική περιθωριοποίηση και τα ψυχικά και ψυχολογικά προβλήματα που δημιουργούνται από όλα τα παραπάνω.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η εγρήγορση και η δράση για την κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα είναι επιτακτικές. Είναι κατανοητό ότι η φροντίδα με την οποία καλλιεργούμε την ποιότητα της ζωής μας και προστατεύουμε αυτό που έχουμε και θα παραδώσουμε στην επόμενη γενιά δεν συμπεριλαμβάνει μόνο το φυσικό περιβάλλον, περιλαμβάνει και το πολιτιστικό κεφάλαιο, που αποτελείται από υλικά και άυλα στοιχεία (Throsby 2005· UNESCO 2001).

Θεωρητικά, η μόρφωση και η εκπαίδευση μπορεί να αποτρέψουν την αυτοκαταστροφική πορεία του ανθρώπου. Οι υπέρμαχοι της κριτικής παιδαγωγικής αναλύουν καταστάσεις σε βάθος και επιμένουν ότι η μόρφωση θα συνεισφέρει στην ανατροπή των ανισοτήτων και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής (Greene 1980· Freire 1998/2006· Giroux 1997· Millaret 2011). Η μάθηση και η εκπαίδευση επηρεάζουν τη συγκρότηση του ατόμου και είναι «μετασχηματιστικές», που σημαίνει ότι μπορούν να αλλάξουν την «υπόσταση/ταυτότητα» του υποκειμένου, αλλά και τις κοινωνικές πρακτικές στις οποίες μετέχει (Μαρβάκης 2014: 172· βλ. και Καρακατσάνη 2003).

Η μελέτη του ιστορικού και κοινωνικού πλαισίου αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της οικοδόμησης των γνώσεων. Ο άνθρωπος θα μπορέσει να καταλάβει πολύ περισσότερα σχετικά με τα κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά του προβλήματα αν προβεί σε μια πολυπρισματική και πολυεπίπεδη έρευνα που θα του επιτρέπει να κατανοεί πώς αυτά δημιουργήθηκαν και εξελίχθηκαν στον χρόνο, ποιος ήταν ο ρόλος της εξέλιξης της τεχνολογίας, της αλλαγής στις πολιτισμικές αξίες, στις στάσεις και στην πολιτισμική συμπεριφορά των ανθρώπων (Costanza *et al.*, 2007· McKeown, Hopkin, Rizi & Chrystalbridge 2002). Επιπροσθέτως, πρέπει να επεξεργάζεται τα κοινωνικά στοιχεία και «την κοινωνική διάσταση της γνώσης», απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνει η μάθηση μετασχηματιστική, σύμφωνα με τον Freire (Λιάμπας 2006: 10).

Η κοινωνική βιωσιμότητα εξαρτάται επίσης από ζητήματα ισοτιμίας, συμπεριφοράς, κοινωνικών δομών, συμμετοχικότητας σε διοικητικές και άλλες διαδικασίες που εξασφαλίζουν την καλή λειτουργία των κοινωνικών θεσμών (Soini & Birkeland 2014), όπως είναι αυτός του σχολείου. Τα παιδιά εξελίσσονται σε κοινωνικούς ακτιβιστές όταν μαθαίνουν να χτίζουν τις γνώσεις τους μέσω της δράσης πάνω στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και στην πραγματικότητα που τα περιβάλλει (Freire 1998/2006· Λιάμπας 2006), καθώς η στρατηγική αυτή τα ασκεί ώστε να γίνονται ενεργητικοί κοινωνοί του πολιτισμού, ούτως ώστε να αναλαμβάνουν δράση για

να λύσουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Η γνώση είναι κάτι που δημιουργείται, χτίζεται, οικοδομείται και εμπεριέχει συσχετισμούς δυνάμεων ως προς το ποιες απόψεις είναι αυτές που θεωρούμε πιο αξιόπιστες και επομένως μας επηρεάζουν περισσότερο. Από την παραπάνω θέση απορρέει ότι η γνώση μπορεί και να «δομηθεί» και να «αποδομηθεί», να γίνει δηλαδή αντικείμενο κριτικής και, επομένως, να ελεγχθεί ως προς την προβληματικότητά της (Round 2011: 141). Αν τα παιδιά ασκηθούν σε αυτές τις διαδικασίες δόμησης-αποδόμησης, αποκτούν δεξιότητες ανάλυσης και κριτικού αναστοχασμού ως προς τα γεγονότα, τις οποίες θα συνεχίσουν να χρησιμοποιούν στην υπόλοιπη ζωή τους.

Αυτό αναδεικνύει τον σημαντικό ρόλο της αναστοχαστικής διαδικασίας, που περιλαμβάνει την προσεκτική ακρόαση, την καλοπροαίρετη αμφισβήτηση, την παρατήρηση και την ανάλυση καταστάσεων, θεωριών και δεδομένων (Round 2011: 177). Το ζητούμενο είναι να διαμορφωθούν πολίτες που διαθέτουν τα «εργαλεία» (δηλαδή, τις «μεθόδους» και «τεχνικές») (Λιάμπας 2006: 24) που θα τους επιτρέπουν να μελετούν, να αναλύουν τις καταστάσεις και να κάνουν συσχετισμούς στοιχείων προκειμένου να αντιλαμβάνονται καλύτερα την πραγματικότητα και τα προβλήματα που τη χαρακτηρίζουν. Να δημιουργηθούν δηλαδή πολίτες με κριτική συνείδηση που θα επιδιώκουν τη δημιουργία μιας δημοκρατικής κοινωνίας (Καρακατσάνη 2003).

Είναι επίσης σημαντικό οι μέθοδοι επεξεργασίας των δεδομένων της πραγματικότητας να συμπεριλαμβάνουν βασισμένες στην τέχνη προσεγγίσεις, οι οποίες επιτρέπουν στα παιδιά να λειτουργήσουν στο πλαίσιο ενός ακόμα τρόπου μάθησης και σκέψης, να γίνουν δημιουργικά και να προσθέσουν στοιχεία συναισθηματικής ζωής, ενθουσιασμού, θαυμασμού, διαίσθησης και ενστίκτου (Ward 2014). Επειδή η κάθε είδους τέχνη κάνει συστηματική χρήση συμβολικών στοιχείων και αποτελεί την έκφραση ιδεών και μηνυμάτων, η επεξεργασία της τέχνης σε εκπαιδευτικά πλαίσια γίνεται όχημα για την επεξεργασία αξιών, αντιλήψεων, ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών στοιχείων, μηνυμάτων, συναισθημάτων κ.ά. (Hunter, Aprill, Hill & Emery 2018: Μέγα 2011). Με την έκφραση μέσω τέχνης τα παιδιά μπορούν να διερευνήσουν τρόπους με τους οποίους μπορούν να δώσουν και να πάρουν μηνύματα που έχουν πολιτικό, πολιτισμικό, οικονομικό και οικολογικό αντίκτυπο. Έτσι συνεχίζουν να λειτουργούν σε κριτικό επίπεδο, διερευνώντας τις δυναμικές που αναπτύσσονται μέσα στο κοινωνικό σύνολο και τον τρόπο με τον οποίο οι δυναμικές αυτές σχετίζονται με το οικοσύστημα.

Ο απώτερος στόχος, σύμφωνα με τον Mialaret (2001: 314), είναι η δημιουργία «ενός κατά κάποιον τρόπο νέου ουμανισμού, ο οποίος θα έχει μια βασική ηθική συνιστώσα και που θα επιφυλάσσει μια σημαντική θέση στη γνώση και στον σεβασμό της κουλτούρας και των πνευματικών αξιών των διάφορων πολιτισμών». Τονίζει δε πως «το αίσθημα ότι μοιραζόμαστε τις ίδιες αξίες και ότι η μοίρα μας είναι κοινή αποτελεί, σε τελευταία ανάλυση, τη βάση κάθε σχεδίου διεθνούς συνεργασίας», το οποίο θα στοχεύει στη βιωσιμότητα και την αειφόρο ανάπτυξη του πλανήτη μας και του ανθρώπινου πολιτισμού.

Το βιβλίο της Glenda Mac Naughton επισημαίνει ότι ποτέ δεν είναι πολύ νωρίς για να θέσουμε ζητήματα κοινωνικής ισοτιμίας και δικαιοσύνης όσον αφορά την αγωγή και την εκπαίδευση των παιδιών, ενώ αναδεικνύει τον πολιτικό χαρακτήρα τόσο των θεωριών όσο και των αντιλήψεων για τη μάθηση διάφορων επιστημονικών/κοινωνικών/φιλοσοφικών σχολών/ομάδων. Διερευνά επίσης τον τρόπο με τον οποίο διαφορετικές διαστάσεις του παιδαγωγικού πλαισίου της προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης δημιουργούν διαφορετικές πολιτικές συνθήκες συνεργασίας μεταξύ της οικογένειας και των υπηρεσιών που προσφέρονται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Με αυτό τον τρόπο αναδεικνύει τον πολιτικό χαρακτήρα της προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης και ορίζει τον κριτικό αναστοχασμό ως κεντρικό επαγγελματικό χαρακτηριστικό του σύγχρονου παιδαγωγού και εκπαιδευτικού που θέλει να συνεισφέρει στην κοινωνική αλλαγή μέσα και έξω από την τάξη του. Η Mac Naughton μας βοηθά να καταλάβουμε ότι η μετασχηματιστική εκπαίδευση που στοχεύει στην καλλιέργεια γνώσεων και δεξιοτήτων, στάσεων, συμπεριφορών και συναισθημάτων που δύναται να στηρίξουν την κοινωνική βιωσιμότητα και την αειφόρο ανάπτυξη ξεκινά από τα πρώτα χρόνια ζωής του παιδιού και αποτελεί των απώτερο στόχο των παιδαγωγών της προσχολικής ηλικίας.

Η επιμέλεια του παρόντος συγγράμματος αφιερώνεται στην Αντωνία Καστελανίδη, για όλα όσα μου έμαθε.

Μαρία Αμπαρτζάκη
Ρέθυμνο 2019

Αναφορές

- Costanza, R. G., Graumlich, L., Steffen, W., Crumley, C., Dearing, J., Hibbard, K., Lee-mans, R., Redman, C. & Schimel, D. (2007, 7). Sustainability or collapse: what can we learn from integrating the history of humans and the rest of nature? *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, σσ. 522-528.
- Fore, H. (2019). An open letter to the world's children. 8 reasons why I'm worried, and hopeful, about the next generation. Ανάκτηση στις 13 Οκτωβρίου 2019, από <https://www.unicef.org/child-rights-convention/open-letter-to-worlds-children>
- Freire, P. (1998/2006). *Δέκα επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάσκουν* (Επιμ. Τ. Λιάμπας). Αθήνα: Επίκεντρο.
- Giroux, H. (1997). *Pedagogy and the politics of hope: Theory, culture, and schooling: A critical reader*. Boulder: Westview Press.
- Greene, M. (1980). Breaking through the ordinary: The arts and future possibility, *Journal of Education*, 162(3): 18-26.
- Hunter, M. A., Aprill, A., Hill, A. & Emery, S. (2018). *Education, arts and sustainability: Emerging practice for a changing world*. Springer.
- Καρακατσάνη, Δ. (2003). *Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση. Γνώσεις, αξίες, πρακτικές*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Λιάμπας, Τ. (2006). Πρόλογος στην Ελληνική έκδοση. Στο Ρ. Freire, *Δέκα επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάσκουν* (Επιμ. Τ. Λιάμπας) (σσ. 9-31). Αθήνα: Επίκεντρο.
- Μαρβάκης, Α. (2014). *Στρατηγικές και πρακτικές μάθησης*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- McKeown, R., Hopkins, C. A., Rizi, R. & Chrystalbridge, M. (2002). *Education for sustainable development toolkit* (p. 2002). Knoxville: Energy, Environment and Resources Center, University of Tennessee.
- Μέγα, Γ. (2011). Η τέχνη στο σχολικό σύστημα ως στοχαστική διεργασία. Στο Α. Κόκκος και συν., *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες* (σσ. 21-67). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Mialaret, G. (2011). *Περί παιδαγωγικής και εκπαίδευσης*. (Μτφρ. Μ. Μαλαφέκα, Επιμ. Π. Καλογιαννάκη & Κ. Καρράς). Αθήνα: Gutenberg.
- Pound, L. (2011). *Influencing Early Childhood Education: Key Figures, Philosophies and Ideas: Key themes, philosophies and theories*. Maidenhead: Open University Press.
- Soini, K. & Birkeland, I. (2014). Exploring the scientific discourse on cultural sustainability, *Geoforum*, 51: 213-223.
- Throsby, C. D. (2005). *On the sustainability of cultural capital* (Vol. 510). Sydney: Macquarie University, Department of Economics.
- UNESCO, 2001. Universal declaration on cultural diversity [online]. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organizations. Ανάκτηση στις 13 Οκτωβρίου 2019 από <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf>